

açabiliyordu. Meselâ Asur ticaret kolonileri çağında Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaneş-Asur kervan yolunu kapatması Kaneş Krallığı ile savaş çıkışması sonucunu doğurmuştu (Baydur, s. 42). Hârizmşahlar Devleti'nin yıkılmasıyla sonuçlanan Moğol saldırısının görünürdeki sebebi de 450 kişilik bir Moğol kervanının 1218'de Otrar valisi tarafından yağmalatılarak adamlarının öldürülmesiydi.

Kervanların gittiği en uzun güzergâh İpek yoludur. Bu tarihî yolun büyük bölümü Türk ülkelerinden geçiyordu; özellikle Semerkant kervanların birleştiği bir merkezdi. Dunhuang bin Buda mağaralarındaki duvar tasvirlerinde kervancılar da yer alır (Muqi, s. 106). Kültigin yazıtlarında Çin'e gönderilen, Bilge Kağan yazıtında vergi getiren arkışlardan, *Kutadgu Bilig*'de ipek getiren Hitay (Çin) arkışından söz edilir. *Kutadgu Bilig*'in LVIII. bölümü kervancılarla ilgilidir. Bu bölümde Ögdülmüş, Odgurmış'a kervancıları övgüyle anlatır ve ellерindeki değerli şeyleri onlara borçlu olduklarıını söyler. Kervanlara çok büyük önem veren Türkler arasında özellikle Selçuklular, bu yolla yapılan ticaretin gelişmesi için âzami gayreti göstererek tüccar ve yolcuların dinlenmesine mahsus ribât ve kervansaraylar inşa etmişler, yabancı tâcirlere çok az gümruk uygulamışlar ve hırsızlık, tabii âfet gibi sebeplerle zarar gören malların sahiplerine bedellerini ödemişlerdir (Turan, X/39 [1946], s. 473). Osmanlı Devleti'nde de nakliye ve haberleşme geniş kapsamlı bir kervan ağıyla sağlanıyordu. XV. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'dan geçen en önemli kervan yolu İpek yolunun bir bölümü olan Bursa-Tebriz yolu idi. Bu güzergâhta gidip gelen büyük kervanlardan başka şehirler arasında çalışan ve "makârî" (kiralık) denilen daha küçük kervanlar da vardı. İstanbul'da IV. Murad zamanında 3000 kişi kervancılıkla geçiniyordu (Evliya Çelebi, I, 520). Osmanlı Devleti'nin batıdaki topraklarında da kervan ticareti gelişmişti. İstanbul ve Belgrad arasında Belgrad Kervanı adıyla düzenli yolculuklar yapılmıyor, ayrıca İskandinavya'ya kadar Avrupa ülkelerine Osmanlı kervanları gidip geliyordu. Lehistan kralına gönderilen 28 Zilkade 972 (27 Haziran 1565) tarihli bir nâme-i hümâyûn, Moskova'dan dönen bir Osmanlı kervanının Lehistan sınırında yağmalanıp adamlarının öldürülmesiyle ilgilidir (*6 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 260, nr. 1283). Türk dünyasının Orta Asya kesiminde ise XVI. yüzyıldan itibaren kervanlar hayatı olumsuz yönde etkilemiş,

kuzeyden ve güneyden gelen Avrupa malları dâhilî, malî ve iktisadî dengeleri felce uğratarak Belh gibi dışarıya mal gönderen merkezlerin boşalmasına, kervan yollarındaki ribâtların terkedilmesine ve vakıf gelirlerinin büyük ölçüde düşmesine yol açmıştır (Togan, s. 119-120).

XVII. yüzyılın ortalarına doğru İran, Hindistan ve Osmanlı Devleti arasındaki kervan ticareti, İngiliz ve Hollanda şirketlerinin deniz ticaret yolunu kullanmaya başlamasıyla azaldı. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ve Avrupalılar'ın sömürgeçilerden âzami derecede istifade edebilmek için yeni demiryolları yapmaları çöküsü daha da hızlandırdı. Ancak Asya'nın ve Afrika'nın bazı bölgelerinde küçük ticaret kervanlarıyla hac kervanları XX. yüzyılda da mütât seyahatlerine devam etmiştir. Bugün de Afrika'da Tînbüktü'ye 800 km. kadar kuzeyindeki Taoudenni tuz ocaklarından yirmi-yirmi beş deveden oluşan küçük kervanlarla tuz kalıpları taşınmaktadır (*Atlas*, sy. 86 [2000], s. 32-48).

BİBLİYOGRAFYA :

Lane, *Lexicon*, V, 2209; Doerfer, *TMEN*, II, 43-44, nr. 460; Clauson, *Dictionary*, s. 216-217; *6 Numaralı Mühimme Defteri* (nşr. Hacı Osman Yıldırım v.dg.), Ankara 1995, s. 260, nr. 1283; Yusuf Has Hâcîb, *Kutadgu Bilig* (trc. Reşîd Rahmetî Arat), Ankara 1988, II, beyit nr. 1386, 1443, 4419-4438, 5367, 5546, 5754; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntâzam*, V, 65; VI, 59-60; İbn Battûta, *Tuhfetü'l-nûzzâr*, II, 774; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 520; J. B. Tavernier, *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden Iran'a Seyahat* (trc. Ertûrul Gültekin), İstanbul 1980, s. 52, 57, 68-69, 74-75, 89, 91; H. von Moltke, *Türkîye Mektupları* (trc. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s. 176; J. P. Ferrier, *Caravan Journeys*, London 1856, s. 53; Mez, *el-Hadâretü'l-İslâmîye*, II, 232, 307, 310; E. W. Bovill, *The Golden Trade of the Moors*, London 1958, s. 52, 235, 236; R. Mauny, *Tableau géographique de l'ouest africain au moyen âge*, Dakar 1961, s. 398-403; H. Schreiber, *The History of the Roads* (trc. S. Thomson), London 1961, s. 24-51; S. D. Goitein, *Studies in Islamic History and Institutions*, Leiden 1968, s. 303; Nezhat Baydur, *Kültepe (Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1970, tür.yer.; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981, s. 119-120; Che Muqi, *The Silk Road Past and Present*, Beijing 1989, s. 106; McGuire Gibson, "Duplicative Systems of Trade: A Key Element in Mesopotamian History", *Asian Trade Routes*, Irthlingborough 1991, s. 27-37; Faruk Abu-Chakra, "Trade and Trade Routes of the Quraysh", a.e., s. 38-42; T. Riis, "Trade Routes in Early Nineteenth Century Syria and Lebanon", a.e., s. 43-50; Bahaeeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 2000, s. 365-389; Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayı", *TTK Belleten*, X/39 (1946), s. 471-496; Halil Sahillioglu, "Bir Tüccar Kervanı", *BTTD*, II/9 (1968), s. 63-69; *Atlas*, sy. 86, İstanbul 2000, s. 32-48; Cengiz Orhonlu,

"Kârwan", *El²* (ing.), IV, 676-679; J. A. Thompson, "Camel", *IDB*, I, 492; Nebi Bozkurt, "Deve", *DIA*, IX, 225; a.mlf., "İpek Yolu", a.e., XXIII, 369; Muhammed Hamidullah, "İlâf", a.e., XXII, 63.

 NEBI BOZKURT - AHMET TURAN YÜKSEL

KERVANSARAY

Kervanların güvenliği ve konaklaması için anayol kenarında tesis edilen vakıf yapı.

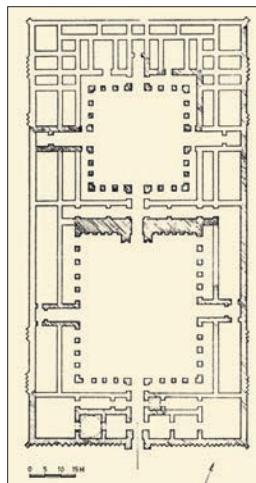
Kervansaraylar kitâbelerinde ve kaynaklarda han, ribât olarak da anılmaktadır. Günümüzde han, şehir içinde konaklama ve ticaret amacıyla inşa edilen yapılar için kullanılan bir kelime olmuştur. Hanlar mal yapımı ve ticaret işlerinin birlikte görüldüğü yerlerdi ve isimlerini de burada üretilen mallardan alıyorlardı. Şehirler arasındaki yollar üzerinde yaptırılan ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde olanlara ise kervansaray denilmektedir. Kervanlar burada geçici olarak konaklar, beraberlerinde getirdikleri malları pazarlar ve para işlemlerini yaparlardı. Ribât olarak da anımları kervansarayların kaynağını işaret etmektedir.

Ribâtlar, sınır boyalarında ve stratejik yerlerde ordu birlükleriyle binek hayvanlarının konakladığı, ileri harekâtlar için askerî amaçlı yapılardır. Kuzey Afrika'dan Türkistan'a kadar her yerde savunma duvarıyla çevrili, içeriye tek kapıdan girişin sağlandığı, ahır, ambar, askerlerin barındığı bölümler ve gözcü kuleleri bulunan ribâtlar inşa edilmiştir. Arap aksınları öncesinde Mâverâünnehir'de ticaret yolları üzerinde kurulan menzil yapılarıyla Türkistan'da çevresi koruma duvarıyla çevrili büyük çiftlik yapılarından oluşan yerleşmeler aynı işlevi uygun olduğundan ribât olarak kullanılmıştır. Askerî amaçlı ribâtların kervansaraya dönüşmesinde bu genelkilerin payı vardır. Semerkant ve Merv çevresinde, Mâverâünnehir'in çeşitli yerlerinde VIII-IX. yüzyıllarda askerî amaçlı ribâtların yapımı sürmüştür, fakat IX. yüzyılın sonlarına doğru Müslümanlığın yayılmasıyla sınır boyunca yapılan ribâtların işlevi değişerek hankaha ve özellikle ticaret yolu üzerinde olanlar kervansara ya dönüştürülmüştür. Ribâtların nitelik değiştirmesiyle Mısır, Suriye ve Filistin'de ribât kelimesi "dervîslere mahsus zâviye-han-kah, yolcuları, kimsesizleri, hacıları barındıran misafirhane" anlamında kullanılmıştır.

KERVANSARAY

mış. Mâverâünnehir ve İran'da ise XI. yüzyıldan itibaren kervansarayla aynı mânayı ifade etmeye başlamıştır. Bugünkü bilgilerle sürekliliği ve gelişimi izlenebilen ve ana hatları değişmeyen plan şemasının da XI. yüzyıldan itibaren uygulandığı görülmektedir. Selçuklu döneminden Kuruçeşme Hanı, Dokuzunderbent Hanı, Hekim Hanı, Çardak Hanı ve Kırkgöz Hanı, Osmanlı döneminde Taşhan adıyla da anılan Erzurum Rüstem Paşa Kervansarayı ve Bitlis-Tatvan yolundaki Hazu Hanı'nın Kitâbelerinde ribât adının geçmesi bu eski geleneğin Anadolu'da da yaşatıldığını göstermektedir. Gazneli Mahmud'un emriyle Firdevsi'nin anısına Meşhed yakınında Serahs yolu üzerinde yaptırılan Ribât-ı Mâhi / Ribât-ı Çâh (410/1019-20) en erken Türk kervansarayı olup dörtgen planı, revaklı avluya açılan dört eyvanı, masif kulelerle desteklenen kalın duvarları ve dışa taşın taçkapısıyla kervansaray mimarisinin bütün özelliklerini bünyesinde toplamıştır. Karahanlı Hükümdarı Şemsülmülük Nasr b. İbrâhim tarafından Buhara-Semerkant yolu üzerinde yaptırılan Ribât-ı Melik'in (471/1078-79) yalnızca taçkapısı günümüze ulaşabilmiştir. Son araştırmalara bağlı olarak çizilen restitüsyonunda, cephenin arkasında üzerleri açık üçlü bir avlu ve ikinci bir taçkapıdan geçen merkezi kubbeli bölümle iki yanında yarı açıkavlular görülmektedir. Kapalı bölümün geç dönem İran kervansaraylarının düzenini andırmakla birlikte iki böülümlü tasarımlıma Türk kervansaray mimarisinin ileriki gelişimine öncülük etmektedir. XI. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Dihistan Kervansarayı'nda tek eyvanlı ve revaklı avlunun önünde basit bir açık avlunun bulunduğu tesbit edilmiş, Akçakale Kervansarayı'nda iki avlulu düzenleme daha da geliştirilmiştir. Bi-

Merv-Âmûl yolu
üzerindeki
Akçakale
Kervansarayı'nın
planı

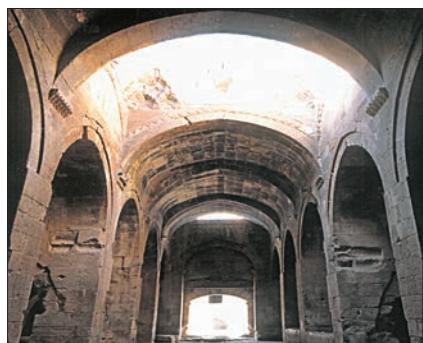
rinci avluda eyvanların arkasında boydan boya uzun mekânlar bulunmaktadır. İkinci avlu ise daha küçük ve kendi aralarında düzenlenmiş mekân gruplarıyla çevrilmiştir. XI. yüzyıl sonlarına tarihlenen Dâye Hatun Kervansarayı'nda dört eyvanlı ve revaklı avlulu şema tekrarlanırken Başane (Kurtluşehir- Kutlutepe) Kervansarayı'nda çevresinde kapalı mekânların yer aldığı avluya bir hol bölümü açılmaktadır. Hol bölümünün avludan daha dar olması sebebiyle bu farklı şema Anadolu Selçuklularının sultan hanlarının öncüsü olarak kabul edilmektedir. Karahanlı ve Gazneli devri örneklerinin bir devamı olan Büyük Selçuklu kervansaraylarından Ribât-ı Enûşîrvân'ın dört eyvanlı revaklı avlusunun üç köşesinde beyitler yer almaktır. Ribât-ı Zaferân'de beyit düzeni olmadan aynı plan görülmektedir. Ribât-ı Şerif ise (508/1114-15) Akçakale Kervansarayı gibi iki avlulu şemada yapılmıştır. Dörtgen planlı, dört eyvanlı ve üç yönden revaklı avlunun önünde yine eyvanlı ve revaklı ikinci bir avlu yer almaktadır.

Anadolu, Selçuklu hâkimiyetine girmesinin ardından XII. yüzyılın sonlarında milletlerarası ticaretin merkezi olmuştur. Ekonomi politikalarını ve fetihlerini milletlerarası ticaretin konumuna göre düzenleyen Selçuklu sultanları Anadolu'nun bir ucundan diğer ucuna, ana ticaret yollarından ara yollara kadar her alanda kervansaray yaptırmışlardır. Sultanlar ve devlet adamları tarafından inşa ettirilen bu vakıf yapılarında yolcular üç gün boyunca kervansaray kurucusunun misafiri sayılır ve ücret alınmazdı. Selçuklu kervansaraylarında sefer sırasında ordunun konakladığı, yabancı hükümdarların ağırlanıldığı ve bu yapıların gerektiği hâpishane ve sığınak olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Selçuklu kervansarayları,

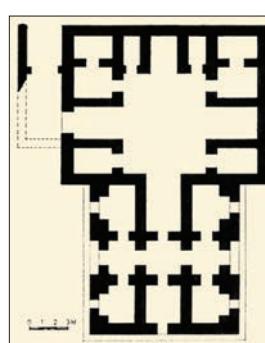
kesme taş kaplı ve destek kuleleriyle güçlendirilmiş yüksek duvarlarıyla bir kaleyi andırmaktadır. Bu yapılar, kervanların güvenliği kadar kervanlarla yolculuk yapan kişilerin her türlü ihtiyacını karşılayacak şekilde düzenlenmiştir. Barınma ve yemek imkânlarının yanı sıra hamam, mescid, eczahane ve gerektiğinde hekim, fâkir yolculara bedava ayakkabı, hayvanlar için yem, nalbant, veteriner, araba tamiri gibi hizmetler sunulmuştur.

Anadolu Selçuklu kervansaraylarının çoğu, çevresinde çeşitli mekânların yer aldığı açık bir avlu ve bu avluya bakan hol bölümünden oluşmaktadır. Hol bölümü yolculara ve hayvanlarına ayrılmıştır. Pâye sıralarıyla neflere ayrılan, ortadaki dikey eksenin belirgin olduğu üç, beş ya da yedi nefli hol tonozlarla örtülü ve çok defa orta nefin merkezi küçük bir kubbe ile yükseltilmiştir. Avlunun iki yanında açık ve kapalı mekânlar, mescid, hamam gibi özel bölümler vardır. Bu tipte avlu bölümünün eni holden daha genişdir. II. Kılıçarslan'ın saltanatının son yılında 1192'de tamamlandığı kabul edilen Alay Hanı, sultan han plan şeması olarak adlandırılan bu klasik şemanın ilk örneğidir. Günümüze ulaşan Selçuklu hanlarından dokuz tanesi sultanlar tarafından yaptırılmış olup I. İzzeddin Keykâvus'un (1211-1220) inşa ettirdiği Evdir Hanı, geniş bir avlu çevresinde sıralanan iki sıra beşik tonozlu revaklıyla avlulu-dört eyvanlı şemanın Anadolu'daki tek örneğidir. Alâeddin Keykubad'ın yaptırdığı Aksaray Sultan Hanı (626/1229) ve Kayseri-Sivas yolundaki Sultan Hanı (628/1231) klasik şemanın bütün özellikleriyle uygunluğunu yapılardır ve her ikisinin de avlusu ortasında köşk-mescidleri bulunmaktadır. Yapımına Alâeddin Keykubad döneminde başlanan ve II. Giyâseddin Keyhusrev zamanında tamamlanan Ağzikara Han (634/1236-37) ve Karatay Hanı'nda (638/1240-41) aynı şemaya büyük ölçüde bağlı kalındığı, fakat Karatay Hanı'nda köşk-mescid inşa edilmediği görülmektedir.

Ağzikara Han'ın içinden (hol) bir görünüş

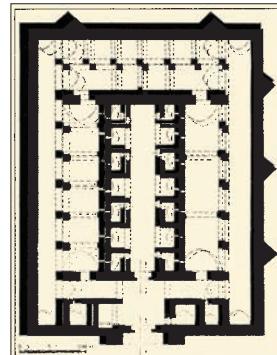

Başane-
Kutlutepe
arasındaki
Başane
Kervansarayı'nın
planı

mektedir. Alâeddin Keykubad'ın yaptırdığı Alara Hanı'nda (629/1231-32) farklı bir plan uygulanmış, dar ve uzun avluya açılan mekânlar ahır bölümüyle çevrelevre kuşatılmıştır. "Eş odaklı hanlar" olarak tanımlanan bu grupta Afşin yakınlarındaki Ashâb-ı Kehf Külliyesi'nin hanı ve XII. yüzyıl sonlarından Tercan Mama Hatun Kervansarayı da yer almaktadır. Vezir ve mimar Sâdeddin Köpek tarafından inşa ettirilen Zazadin Hanı (634/1236-37), hol bölümünün örtü sistemi ve girişi yandan olan avlunun hol bölümünden göre çok uzun olmasına benzerlerinden ayrılmaktadır. Mescidin cümle kapısının üstünde yer olması Kızılıoren Hanı'nda (602/1206) ilk defa karşılaşılan uygulamanın bir devamıdır. II. Gıyâseddin Keyhusrev'in yaptırdığı üç handan Eğridir Sultan Hanı (635/1237-38) ve İncir Hanı'nda (636/1238-39) klasik şema tekrarlanmıştır. Kırkgöz Hanı'nda ise klasik şemadan ayrılmaya görülür. Tonozla örtülü yatık dikdörtgen hol bölümünün önünde revaklı avlu yer almaktadır. Avluda, girişin iki yanında ve hole bitişen bölümlerde revakların yerine tonozlu mekânların konması dışında Evdir Hanı'nın planı tekrarlanmıştır. Aynı dönemde inşa edilen Şerefza Hanı'nda ise (1236-1246) Kırkgöz Hanı'nın hol bölümünün planı daha dar ve uzun olarak uygulanmıştır. Vezir Sâhib Ata Fahreddin Ali'nın Akşehir-Çay yolunda yaptırdığı İshaklı Kervansarayı (647/1249) klasik şemada ve avlusunda köşk mescidi bulunan bir handır. Mahperi Huand Hatun'un Amasya-Tokat yolu üzerindeki Hatun Hanı (636/1238-39), Antalya-Isparta yolundaki Susuz Han, Atabay Emîr Esedüddin Rûzbe'hin inşa ettirdiği Horozlu Han (1246-1249), Avanos Sarıhan sultan hanı plan şemasını tekrarlayan örneklerdir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında önemli hanlar yapılmış olmakla birlikte sultan yapısı han yoktur. Vali Seyfeddin

Kadin Hanı - Kadınhan / Konya

Antalya -
Konya yolu
üzerindeki
Alara Hanı'nın
planı

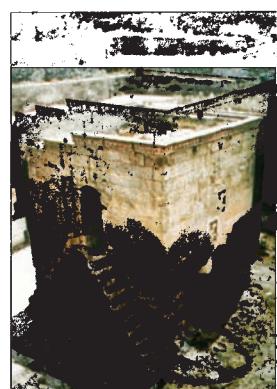
Karasungur b. Abdullah'ın inşa ettirdiği Goncalı Akhan (652/1254), Muînuddin Süleyman Pervâne tarafından mimar Geherbaş b. Abdullah'a yaptırılan Durak Han (664/1266), Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nûreddin'in yaptırdığı Kesikköprü Hanı (667/1268-69) ve kitâbeli kervansarayların sonucusu olan Ebü'l-Mûcâhid Yusuf b. Ya'kûb'un inşa ettirdiği Çay Hanı (677/1278-79), sultan hanlarında denenmiş plan şemasının boyutları küçültüleerek sürdürdüğü yapılardır. Moğol hâkimiyeti döneminde Anadolu'da ekonomik çöküntünün başlaması ve düzenin bozulması sonucu âbidevi ölçüde kervansaray inşası durmuştur. XIII. yüzyılın sonunda çoğu avlusuz, hatta moloz taştan küçük boyutlu kervansaraylar yapılmıştır. Bu dönemde inşa edilen İğdır Kervansarayı, ana yol üzerinde olmamakla birlikte uzunlamasına gelişen üç nefli planı ve özenli taş işçiliği ayrı bir yer tutmaktadır. Selçuklu kervansarayı, Osmanlı devrinde Anadolu'da milletlerarası ticaretin azalması ve ticaret yollarının güzergâhının değişmesiyle önemlerini yitirmiş, baziları da (Kayseri Karataş Hanı gibi) zâviye dönüştürülmüştür.

Osmanlı döneminde genellikle yerleşim merkezlerinin ticaretle ilgili bölümlerinde ya da küllielerin içinde kervansaraylara rastlanmaktadır. Osmanlı devlet politikası, menzilleri iskân etmek ve ıssız bölgeleri geliştirmek için menzil küllielerinin yapımına önem vermiştir. Bu sebeple menzil küllieleri içindeki menzil kervansaraylarının aynı bir yeri vardır. Osmanlı devri kervansaraylarının çoğu işlev olarak açık bir avlu ve kapalı bölümlerden oluşmaktadır. Kare ya da dikdörtgen biçiminde ve revaklı olan bu avlunun çevresindeki mekânlar çoğunlukla iki katlı olarak inşa edilmiştir. Yolcuların kaldığı bölümde peykeler ve ocaklar bulunmakta, avlunun çevresinde ahırlar, depolar, yönetim birimleri vb. yer almaktadır. Diyarbakır'da Deliller Hanı da denilen Hüsrev

Paşa Kervansarayı (934/1527-28), İzmir Çeşme'deki kervansaray (934/1527-28), Edirne Rüstem Paşa Kervansarayı (XVI. yüzyıl ortası), Diyarbakır'da Hasan Paşa Hanı (982/1574-75), Manisa'da Kurşunlu Han (1001/1592-93), Erzurum'da Rüstem Paşa Kervansarayı (1560'tan önce), Kuşadası'nda Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı (1021/1612), Tokat'ta Taşhan (1626-1632), Safranbolu'da Cinci Hanı (XVII. yüzyıl ortası) gibi yapılar, bu plan şemasının çok çeşitli mimari tasarımlarda uygulandığını göstermektedir. Kare avlunun çevresindeki kat sayısı bazı örneklerde daha fazla tutulmuştur. Merzifon Kara Mustafa Paşa Kervansarayı (XVII. yüzyıl) dört katlı bir yapıdır ve her kat ayrı bir işlev sahiptir.

Osmanlı mimarisinde Selçuklu kervansaraylarından farklı olarak kale görünümünden uzaklaşmış, yapının dışarıyla bağlantısı artmıştır. Kervansaray olarak tasarılanan, cephesinde dükkânların yer aldığı kervansaraylar Osmanlı devrine hastır. Erzurum Rüstem Paşa Kervansarayı'nda ikinci kat bedesten olarak inşa edilmiş. Mimar Sinan'ın yapısı Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi'ndeki (971/1564) ve Payas'taki II. Selim Külliyesi'nde (982/1574) kervansarayla bedesten dua kubbesiyle birleştirilmiştir. Bu küllielerde merkezde bedesten bulunmakta ve bir tarafında kervansaray, diğer tarafında da cami, hamam vb. yapılar yer almaktadır. Klasik dönemin kervansarayları arasında Büyükkemce'de Sultan Süleyman Han Kervansarayı (974/1566-67) ve İlgın'da Lala Mustafa Paşa Külliyesi'nin kervansarayı (992/1584) bulunmaktadır. XVI. yüzyıl Anadolu külliye mimarisinde kervansarayların önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyılın sonlarında başlayan Celâli ayaklanmalarının bastırılmasının ardından I. Ahmed zamanında (1603-1617) yolların güvenliği sağlanmış ve ıssız yollar üzerinde kervansarayların cev-

Ağzıkara
Hanı'nın
avlusunun
ortasındaki
köşk mescidi

KERVANSARAY

resinde gelişen menziller kurulmuştur. Menzil kervansarayı niteliğindeki Ulubat gölü kenarında İssız Han (797/1394-95) ve Bilecik Gölpazarı'nda Mihal Bey Hanı (821/1418), giriş bölümümyle arkasındaki tonozlu mekândan oluşan plan şemasına sahip erken dönemin sayılı kervansaraylarındandır. Antakya'da Hüsnü Sabuncu Kervansarayı (XVI. yüzyıl), Bitlis - Adilcevaz Kögoz köyü Hüsrev Paşa Kervansarayı (XVI. yüzyıl sonu) gibi yapılar, menzil yapıları mimarisinde dikdörtgen planlı mekâni üç ya da daha fazla nefli, tonoz veya düz toprak damla örtülü plan şemasının hâkim olduğunu göstermektedir. Menzil hanları içinde bir diğer grup, dikdörtgen mekâni pâye dizileriyle üç dört nef'e bölünerek ahşap çatıyla örtülmüş yapılardır. Bu plan yaygın olarak kullanılmakla birlikte büyük boyutlu örnekleri azdır. Edirne'de Ekmekçizâde Ahmed Paşa Kervansarayı (1018/1609-10) ve Bilecik Vezirhan Köprülü Kervansarayı (XVII. yüzyıl ortası) bu şemanın uygulandığı yapılardır.

Anadolu Selçuklu kervansaraylarında sefer sırasında orduların konakladığı bilinmektedir. Osmanlı mimarisinde de askeri amaçla yapılmış, aynı zamanda büyük külliyelerin parçası olan kervansaraylar ayrı bir yer tutmaktadır. Bitlis'teki el-Aman (XVI. yüzyıl ortası) ve Ulukışla Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı (1616-1619) askeri amaçla yapılmıştır. İncesu'daki

Alanya yakınındaki Şarapsa Han'ın ön cephesi

YIL
XV
TURKEY
ORTALARINDA
İNŞA EDİLEN
KÖPRÜLÜ
MEHMET
PAŞA
KERVANSARAYI –
VEZIRHAN /
BILECİK

KESB
(الكسب)

Kişinin dinî, ahlâkî
ve iktisâdî hayatındaki her türlü
kazanımını ifade eden terim.

Kurân-ı Kerîm'de **kesb** kişinin sorumluluğuna konu olan, karşılığını göreceği belirtilen her türlü inanç, düşünce ve faaliyetini belirtmesi yanında özellikle iş ve ticaret hayatında elde ettiği maddî kazançlar için de kullanılmıştır (*el-Bakara* 2/267; *en-Nisâ* 4/32; *el-Mesed* 111/2). Ayrıca **fiil, sa'y, sun'** gibi kelimeler de "iş, çaba, çalışma, üretme" anımlarında geçer. Râğıb *el-isfahânî*, kesbi "faydalı olduğu düşünülen şeyi elde etme çabası" şeklinde tanımladıktan sonra kişinin kendisinin ve başkasının yararına olan şeyleri kazanmak için çalışmasına kesb, yalnız kendisi için faydalı olanı kazanma çabasına da **iktisâb** dendidğini belirtir (*el-Mûfredât*, "ksb" md.). Aynı müellif ameli de "insanın bir amaca yönelik yaptığı iş" diye tanımlamış, amelin fiilden daha özel olduğunu ve bilhassa insan eylemleri için kullanıldığını belirtmiştir (a.g.e., "aml" md.). Kur'an'da ve hadislerde insanın dinî hayatı yanında dünyevî faaliyetleri, iş ve ticaret hayatıyla ilgili olarak çeşitli hukukî ve ahlâkî düzenlemeler getirilmiştir. Ayrıca kanaat, tevekkül, sabır, şükür, rızâ, takvâ, vera' gibi ferdî faziletlere dair âyet ve hadislerden başka sosyal ilişkileri düzenleyen adalet, dürüstlük, merhamet, yardımlaşma, dayanışma, hoşgörü, af, infak, ihsan gibi ahlâk konularıyla ilgili naslar aynı zamanda iş hayatı ve kazanma faaliyetlerine dair ilkeleri oluşturur.

Kur'an-ı Kerîm aşırı dünyevîliği reddetmekle birlikte din ve dünya işleri arasında mâkul bir denge kurulmasının gerektiğini bildirir. Kur'an'ın genel yaklaşımı ve bazı özel açıklamalar yanında (messelâ bk. *el-Kasâs* 28/77; *el-Cumâ* 62/9-11; *el-Înşîrâh* 94/7-8) özellikle Bakara sûresinin 200-201. âyetlerinde yalnız dünya varlığını isteyenler eleştirilirken her iki dünyadan güzellıklarını (hasene) isteyenlerden takdirle söz edilmiştir. Müfessirler, burada olduğu gibi çeşitli âyetlerde "hasene" kelimesinin maddî kazanç, zenginlik ve bolluğu da kapsadığı kanaatindedir. Kur'an'da gecenin dinlenme, gündüzün geçim vakti olarak yaratıldığının belirtilmesi (*en-Nebe'* 78/10-11) çalışıp kazanmanın normal hayatın bir gereği olduğu fikrine dayanır. İnsanın ancak çalışıp çabalamasının karşılığını alabileceğini ifa-